

حماسه غدیر
در شعر پولس سلامه
(شاعر مسیحی)

دکتر علی منتظمی
علی زرقانی

منتظمی، علی، ۱۳۲۲ -

[عبدالغدير . فارسی . شرح]

حماسه غدیر در شعر پولس سلامه (شاعر مسیحی) / علی منتظمی، علی زرقانی . -
مشهد : بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۲ .

ISBN 978-964-971-621-3

۲۱۶ ص.

فیبا.

۱. سلامه، پولس. عبدالغدير - نقد و تفسیر. ۲. شعر عربی - قرن ۲۰ م. - تاریخ و نقد.
۳. شعر مذهبی عربی - قرن ۲۰ م. - تاریخ و نقد. ۴. اسلام - تاریخ - از آغاز تا ۱۳۲ ق. -
- شعر. ۵. شاعران مسیحی - تأثیر اسلام. ۶. غدیر خم - شعر الف. زرقانی، علی. ب.
- سلامه، پولس. عبدالغدير. شرح ج. بنیاد پژوهشهای اسلامی. د. عنوان.

۸۹۲ / ۷۱۶

۳۱۳۶۸۸۱

۱۳۹۲ ۹۰۴۲۲۸ ع ۱۷ / ل ۴۸۷۰ / PJA

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

بنیاد پژوهشهای اسلامی
مشهد

حماسه غدیر

در شعر پولس سلامه (شاعر مسیحی)

دکتر علی منتظمی، علی زرقانی

ویراسته دکتر امیر بوذری

چاپ اول: ۱۳۹۲ / ۲۰۰۰ نسخه، رقعی / قیمت ۲۷۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
امام علی علیه السلام و دانشمندان مسیحی.....	۹
جرج جرداق مسیحی که عاشق علی علیه السلام شد.....	۱۰
پولس سلامه مسیحی سراینده حماسه الغدیر.....	۱۳
علی علیه السلام کیست؟.....	۱۶
روز غدیر.....	۲۱
مقدمه.....	۲۵
فصل یکم: زندگی نامه، شخصیت و بررسی آثار پولس سلامه.....	۳۱
۱- زندگی نامه پولس سلامه.....	۳۱
جلوه‌ای از زندگی پولس سلامه.....	۳۱
تحصیلات پولس سلامه.....	۳۲
دوران قضاوت پولس سلامه.....	۳۷
بیماری پولس سلامه.....	۳۸
دیدار پولس سلامه از لورد.....	۳۹

۴ □ حماسه غدیر در شعر پولس سلامه

۴۰	 سال‌های پایانی زندگی پولس سلامه
۴۲	 تکریم پولس سلامه
۴۲	 ۲- شخصیت پولس سلامه
۴۲	 تأثیر محیط بر شخصیت پولس سلامه
۴۹	 ۳- دیدگاه اجتماعی پولس سلامه
۵۰	 خانواده
۵۲	 دوستان
۵۵	 سایر مردم
۵۸	 ۴- تأثیر بیماری پولس سلامه بر دیدگاه و ادب او
۵۸	 تأثیر و انعکاس بیماری بر دیدگاه پولس سلامه
۶۰	 بیماری پولس سلامه و شکوفایی استعدادهای او
۶۲	 انعکاس بیماری در ادب پولس سلامه
۶۳	 گناه و اشتباه
۶۵	 محرومیت
۶۶	 ۵- معرفی آثار و بررسی سبک نثر پولس سلامه
۶۶	 معرفی آثار پولس سلامه
۶۸	 آثار منظوم
۷۰	 آثار مثنوی
۷۳	 فصل دوم: حماسه
۷۳	 ویژگی‌ها و انواع حماسه

فهرست مطالب □ ۵

تعریف حماسه	۷۳
ویژگی‌های حماسه	۷۴
حماسه قصه است	۷۴
حماسه قصه‌ای خارق‌العاده است	۷۵
انواع حماسه	۷۵
حماسه طبیعی	۷۵
حماسه مصنوعی یا علمی	۷۶
حماسه اساطیری یا بهرانی	۷۶
حماسه دینی و مذهبی	۷۷
حماسه عرفانی	۷۷
۲- حماسه در ادبیات جهان	۷۸
حماسه گیلگمش	۷۸
حماسه ایلیاد	۷۸
حماسه ادیسه	۷۹
حماسه انه‌ئید	۷۹
حماسه رامایانا	۷۹
حماسه مهابهاراتا	۸۰
حماسه کمدی الهی	۸۰
حماسه بهشت گمشده	۸۱
حماسه شاهنامه	۸۱
۳- حماسه‌سرایی در ادبیات عرب	۸۲

۸۲	 حماسه‌سرایی در ادبیات قدیم عرب
۸۴	 دلایل نبودن حماسه در ادبیات قدیم عرب
۸۵	 حماسه‌سرایی در ادبیات معاصر عرب
۸۹	 فصل سوم: حماسه عیدالغدیر و ویژگی‌های حماسی آن
۸۹	 ۱- پولس سلامه، علل و انگیزه‌های انتخاب موضوع
۸۹	 دلایل انتخاب موضوع
۹۳	 عشق به اهل بیت و حضرت علی علیه السلام
۹۷	 جایگاه حماسه عیدالغدیر در بین ناقدان و ادیبان
۹۹	 منابع مورد استناد شاعر
۱۰۰	 ۲- عید الغدیر از دیدگاه حماسه سرایی
۱۰۰	 شروع
۱۰۳	 پایان
۱۰۳	 جنگ و ستیز
۱۰۵	 ابزار جنگی
۱۰۷	 موجودات حقیقی و خیالی در این حماسه
۱۰۹	 شخصیت‌های نمادین در حماسه
۱۰۹	 شخصیت‌های نمادین مثبت
۱۰۹	 امام علی علیه السلام
۱۱۱	 امام حسین علیه السلام
۱۱۳	 شخصیت‌های نمادین منفی

معاویه	۱۱۳
بسر بن ارطاة	۱۱۶
حجاج بن یوسف	۱۱۶
یزید بن معاویه	۱۱۷
همبستگی و اتحاد ملکی	۱۱۸
واژه‌ها، وزن، قافیه	۱۲۰
واژه‌ها	۱۲۰
وزن و قافیه	۱۲۱
فصل چهارم: داستان حماسه و بررسی موضوع حماسه «عیدالغدیر» ...	۱۲۲
داستان حماسه	۱۲۲
نیایش	۱۲۳
دوران جاهلیت	۱۲۷
قریش و بنی‌هاشم و جایگاه آن‌ها در بین سایر قبیله‌ها	۱۲۹
تولد پیامبر ﷺ	۱۳۰
بعثت پیامبر ﷺ	۱۳۴
تولد حضرت علی علیه السلام	۱۳۷
علنی شدن دعوت پیامبر ﷺ	۱۴۱
هجرت مسلمانان	۱۴۴
جنگ بدر	۱۴۸
ازدواج حضرت علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام	۱۵۱

۱۵۴	جنگ احد
۱۵۷	جنگ خندق
۱۵۹	جنگ خیبر
۱۶۴	واقعه غدیر خم
۱۶۷	حدیث غدیر
۱۷۳	وفات پیامبر ﷺ
۱۷۶	جریان سیف بنی ساعده
۱۷۹	خلافت حضرت علی علیه السلام
۱۸۷	شهادت حضرت علی علیه السلام
۱۹۳	حکومت یزید و شهادت امام حسین علیه السلام
۱۹۵	مسلم بن عقیل
۱۹۶	امام حسین علیه السلام دومین قهرمان اصلی حماسه
۲۰۳	نیایش
۲۰۷	سخن پایانی
۲۱۱	منابع و مآخذ
۲۱۴	ب: منابع فارسی
۲۱۶	ج: مجله‌ها
۲۱۶	سایت‌های اینترنتی

پیشگفتار

امام علی علیه السلام و دانشمندان مسیحی

این اثر بر آن است تا نشان دهد که پولس سلامه شاعر لبنانی نه تنها با ادبیات و بلاغت امام علی علیه السلام در *نهج البلاغه* و دیگر آثار اسلامی آشنا بوده، بلکه تشفی و مقام و شخصیت والای حضرت علی علیه السلام، این مرد نامتناهی شده است. البته نه تنها او، بلکه بزرگان و نویسندگان و شعرای کشورهای غیراسلامی و ادبا و بزرگان نویسندگان کشورهای عربی و اسلامی نیز این عشق و علاقه خود را در آثاری به شعر و نثر ظاهر ساخته‌اند. گابریل انگیری کتاب *شهباز اسلام* را درباره امام علی علیه السلام می‌نویسد و توماس کارلایل می‌گوید: «باید علی علیه السلام را دوست بداریم چون او سرچشمه بزرگی و فضیلت است».^۱ محمد بن ادریس شافعی گوید: «أنا عبد لفتی - انزل فیه هل اتی».^۲ زمخشری می‌گوید: «چه بگویم درباره مردی که

۱- کارلایل، توماس، *الابطال*، ترجمه ابو عبدالله زنجانی، ص ۱۲۸.

۲- (من بنده جوانمردی هستم که سوره اهل اُتی در مورد او نازل شده است). مصطفی بهجت، مجاهد، *شعر امام شافعی* محمد بن ادریس شافعی، ترجمه دکتر عباس

فضایلش را دشمنان از راه کینه انکار و دوستان از ترس پنهان داشتند. مع ذلک فضایل او خاور و باختر را فراگرفت.^۱ دکتر صفا خلوصی استاد دانشگاه لندن و مترجم جلد اول کتاب ارزشمند **الغدیر** به انگلیسی در رساله و پایان‌نامه دکتری، عشق و علاقه‌اش را به امام علی علیه السلام ظاهر و آشکار می‌سازد. غسان کنعانی بیروتی نام کتاب خود را امام علی علیه السلام مشعلی بر فراز قرون و اعصار می‌گذارد و استاد یوسف اسعد داغر بیروتی که مسیحی است می‌گوید: «به خدا اگر در قرن چهاردهم برای شیعه نبود جز این مرد بزرگ علامه امینی و کتاب گرانقدرش **الغدیر** و مرحوم محسن الامین العاملی و کتاب پر بهایش **اعیان الشیعه** و علامه کبیر آقابزرگ تهرانی و دائرةالمعارف بزرگ او یعنی کتاب **الذریعة الی تصانیف الشیعه** از نظر خردمندان همین‌ها برای اثبات ولایت آن حضرت کافی بود».^۲

جرج جرداق مسیحی که عاشق علی علیه السلام شد

چنان‌که قبلاً گفته شد در میان ارادتمندان به حضرت علی علیه السلام ادبا و متفکران مسیحی عرب‌زبان جایگاه ویژه‌ای دارند. جرج جرداق مسیحی که متولد ۱۹۲۶ م. در منطقه مرجعیون لبنان است می‌گوید: «من در کودکی مملو از شور، هر روز از مدرسه بیرون

اطمینانی، ص ۵۶.

۱- جمعی از دبیران، داستان غدیر، ص ۲۴۸.

۲- علامه امینی، عبدالحسین، **الغدیر**، ترجمه محمدتقی واحدی، ج ۱، ص ۵۰.

می‌آمدم و به یکی از چشمه‌ها پناه می‌بردم. مدیر مدرسه و معلمان همواره به دنبال این کودک فراری بودند و هرروز به خانواده‌ام اعتراض می‌کردند؛ در این میان فقط برادرم فؤاد جرداق حامی من بود. همان فؤاد جرداق شاعر، بلکه برادر بزرگ من فؤاد جرداق شاعر و لغوی بود اهل مطالعه، اصلاً او مرا به این وادی کشانید. هر زمانی که پدر و مادر و معلم و مدیر معترض من می‌شدند از من دفاع می‌کرد و به من می‌گفت تو خارج از مدرسه بیشتر چیز یاد می‌گیری. حقیقت این است که او بعد از این که پشتکار مرا در خواندن متون ادبی دید روزی کتابی قطور به من هدیه داد و گفت همه ادبیات عرب در این کتاب خلاصه شده است: «نهج البلاغه»! آری من نهج البلاغه را به دست می‌گرفتم و از مدرسه خارج می‌شدم و می‌رفتم در کنار چشمه‌ای به صخره‌ای تکیه می‌دادم و غرق دریای نهج البلاغه می‌شدم». در پاسخ این سؤال که همین کتاب شما را با امیرالمؤمنین علی علیه السلام آشنا کرد جرج جرداق می‌گوید: «نه من تازه گرفتار ادبیات امام علی علیه السلام شده بودم نه گرفتار شخصیت امام علیه السلام؛ فراموش نکنید که ما مسیحی بودیم و در دهی مسیحی‌نشین می‌زیستیم، پس خیلی علاقه‌ای به امام علی علیه السلام نداشتیم، البته برادرم فؤاد هروقت که مهمان داشتیم اشعاری در مدح امیرالمؤمنین برای مهمان‌های مسیحی می‌خواند و همین به من کمک می‌کرد». جرج جرداق که پنج جلد کتاب امام علی علیه السلام صوت العدالة الانسانیة را نوشته است می‌گوید: «پس از تحصیلات

دانشگاهی در رشته ادبیات عرب و فلسفه با امام علی آشنا شدم و تصمیم گرفتم تحقیق خیلی جدی پیرامون این شخصیت بکنم؛ هر کتابی را که مرتبط با امام علی علیه السلام بود خواندم. با خواندن این کتاب‌ها متوجه شدم که همه در مورد ولایت امام علی علیه السلام حقانیت یا عدم حقانیت او صحبت کرده‌اند و شخصیت بزرگ او در این بحث‌ها گم شده است. چندان در حواشی مسئله خلافت فرومانده‌اند که چهره نورانی علی علیه السلام را ندیده‌اند. زمامداری علی علیه السلام را دیده‌اند، اما از انسانیت او مغفول مانده‌اند؛ من سیراب نشدم پس شخصیت درخشان و بزرگ او را شکافتم، دوباره برگشتم به کنار سرچشمه‌های مرجعین، عیون مرجعین و نهج البلاغه دوران کودکی، اما با روش جدید، همه کتاب‌هایم درباره امام علی علیه السلام را همین‌گونه نوشتم اولین کتاب در این‌باره / امام علی علیه السلام صوت العدالة الانسانیة ماجرای جاب این کتاب زیباست. این کتاب را رئیس راهبان کارملیه چاپ کردند؛ رفتند که به او پول بدهند، گفت: خجالت بکشید من این را چاپ نکرده‌ام؛ این پول راهبانی است که در اینجا عبادت می‌کنند ببرد این پول را بدهید به فقرا ... اما مسلمان‌ها چه کردند؟ اول از همه قاسم رحمت صاحب مرکز انتشاراتی در بغداد کتاب را برد و طواف داد دور ضریح امیرالمؤمنین علیه السلام، بلی همان کتابی که در جهان تشیع بیش از یک میلیون نسخه فروش داشته است».

نکته حائز توجه اینکه جرج جرداق می‌گوید: «من عقیده دارم

امام علی علیه السلام از مسیح بالاتر است. من شیفته شخصیت انسانی امام شده‌ام، ما کلاً مسیحی بوده‌ایم و بالطبع به امامت امام علی علیه السلام اعتقادی نداریم؛ زیرا در خانواده‌ای مسیحی بزرگ شده‌ام که اعتقاد به این چیزها ندارند، اما بگذارید خاطره‌ای بامزه برایتان تعریف کنم. پدر من حجار بود یعنی سنگ تراش. کارهایش را می‌فروخت و به دهات اطراف می‌برد و روزی‌اش از این راه به دست می‌آمد، اما سنگی را در خانه نگاه داشته بود و دو سال روی آن کار می‌کرد؛ بعد که کارش تمام شد آن را به سر در خانه‌مان آویخت. حساس شدیم تا بدانیم چه چیزی به سر در خانه این خانواده مسیحی در ده مسیحی‌نشین مرجعین نصب شده است. دیدیم نوشته شده «لافتی الآ علی لاسیف الآ ذوالفقار» و «الحمد لله الذی جعلنا من المتمسکین بولایة مولانا امیر المؤمنین علیه السلام»^۱

پولس سلامه مسیحی سراینده حماسه الغدیر

پولس سلامه که در ۱۹۰۲ م. در لبنان در خانواده‌ای مسیحی به دنیا آمد از یک سو عاطفه انسانی‌اش و از سوی پرورش یافتن در محیط اسلامی، ارزش‌های اسلامی را به وی نشانده است. پولس سلامه یکی از انگیزه‌هایی را که باعث سرودن حماسه الغدیر شد نشر بخش عظیمی از تاریخ اعراب و اسلام می‌داند، گرچه قهرمانان این حماسه چندان زیاد نیستند، ولی هیچ‌یک از آن‌ها شجاعت،

دانش‌ها و خیراندیشی امام علی (علیه السلام) را ندارند و هیچ‌کسی چون حسین (علیه السلام) در مقابل ستمگران قیام نکرد؛ پدر برای حق زیست، شمشیرش را در جنگ بدر برای دفاع از حق از نیام کشید و فرزند در کربلا هر راه آزادی به شهادت رسید؛ بدون شک اولی دست‌پرورده رسول الله و دیگری پاره تن او بود^۱

شاعر حماسه ما پولس سلامه می‌گوید: «از کودکی شیفته قرآن مجید و تاریخ اسلام بودم، اکنون که حدود چهل سال از عمرم گذشته است چگونه شیفته آن نباشم. هرگاه به یاد کشته شدن امیرالمؤمنین و فرزندش حسین (علیه السلام) می‌افتم سینه‌ام برای یاری حق و شکست باطل برافروخته می‌شود»^۲

هنگامی که از پولس سلامه سؤال می‌شد چرا از میان اصحاب و یاران پیامبر (صلی الله علیه و آله) تنها علی (علیه السلام) را برگزیدی، در جواب می‌گوید: «این حماسه سرتاسرش جواب این سؤال است چرا لای این حماسه تنها اندکی از بزرگی مردی است که مسلمانان با کلماتی چون رضی الله عنه، کرم الله وجهه، علیه السلام از او یاد می‌کنند، مسیحیان در مجلسشان او را یاد می‌کنند و سخنان حکمت‌آمیز او را مثال می‌زنند؛ زاهدان در صومعه‌ها او را اسوه خویش قرار می‌دهند و زهد و فرمانبرداری خود را با اقتدا به او می‌افزایند. عالمان علم او را وجهه همت خود قرار داده، از این معدن نور کسب علم و هدایت

۱- سلامه، پولس، عید الغدیر، ص ۱۲

۲- موسوی مرقم، عبدالرزاق، سرالایمان، ص ۶۹.

می‌کنند؛ نویسندگان تیزهوش نیز چشم به فصاحت و بلاغت او دوخته‌اند ... همین که صدها نفر در تاریخ برای امام علی علیه السلام مقام خدایی قائل‌اند گرچه خود گمراهی بزرگی است، اما از بزرگی این شخصیت و میزان شیفتگی نسبت به او حکایت دارد.^۱

پولس سلامه در جای جای حماسه الغدير، عشقش به امام علی علیه السلام را ظاهر می‌سازد، چنانچه می‌گوید: «اگر تشیع به معنی عشق ورزیدن به اهل بیت طاهر پیامبر صلی الله علیه و آله و شوریدن بر ستم و غمناک شدن به خاطر مصایب امام حسین علیه السلام و فرزندش در طول تاریخ شیعه باشد؛ پس من شیعه‌ام».^۲

بلی او در سرتاسر این حماسه چون در داستان جنگ‌های پیامبر و مشرکان، تولد و بعثت پیامبر، واقعه غدیر و حدیث غدیر و غیره عشق و اخلاص خود را به امام علی علیه السلام، امیر مؤمنان، ابراز داشته و آن‌گاه به عشقش به آن حضرت افتخار کرده و می‌گوید:

یا امیر الإسلام حَسْبُنِي فخرًا أَنَّنِي مِنْكَ هَالِي أَصْغَرِيَا
جلجل الحق في المسيحي حتى غَدُّ مِنْ فَرَطِ حَبِّهِ عَلَوِيَا^۳

در جای دیگر از حماسه می‌گوید:

۱- سلامه، پولس، عید الغدير، ص ۱۱.

۲- همان، ص ۱۳.

۳- همان، ص ۳۱۲. ای امیر اسلام مرا همین افتخار بس است که دل و زبانم از تو لبریز است. حق در وجود فردی مسیحی تجلی یافت تا بدانجا که از شدت عشق به او علوی به حساب آمد.

هات یا شعرُ مِنْ غُیونک و اهْتِفْ
 بِاسْمِ زین العُصور بَعْدَ نَبِیِّ
 خیر مَنْ جَلَّلَ المِیادین غاراً
 کانَ رَبُّ الکَلامِ مِنْ بَعْدِ طه
 بَطَلُ السِیْفِ وَ التَّقْیِ وَ السَّجایا
 یا سَماءُ اشْهَدی لَیْ اَرْضُ قَرِی
 بِاسْمِ مَنْ أَشْبَعَ السَّبَّاسِبَ رَیّاً
 نُورَ الشَّرْقِ کَوکَباً هاشمِیّاً
 وَ انطوى زاهداً وَ ماتَ أبِیّاً
 وَ آخاهُ وَ صِهرَهُ وَ الوَصِیّاً
 مَارَاتِ مِثْلَهُ الرَّماحُ کَمِیّاً
 وَ اخشَعی اُنْیى اُردتْ عَلَیّا

علی علیه السلام کیست؟

امام علی علیه السلام کسی است که در وصف او چنین آمده است:
 امیرالمؤمنین علیه السلام، سید الوصیین، یعسوب الدین، نظام المسلمین،
 مولی الموحّدين، مطلوب الکاملین، محبوب الواصلین، سپهر امامت،
 سلطان سریر کرامت، واقف معارج لاهوت، عارف مدارج ناسوت،
 منبع عیون مشاهده، مجمع فنون مجاهده، مظهر انوار فتوت، مصدر
 آثار مروت، فاتحه کتاب ولایت، خاتمه مصحف وصایت، مرکز

۱- همان، ص ۱۴. ای شعر از چشمه سارهایت به من ببخش و اسم کسی را که
 سرزمین های خشک را سیراب کرد فریاد بزن. اسم کسی را فریاد بزن که زینت
 همه دوران ها بعد از پیامبر ﷺ است و چون ستاره بنی هاشم شرق را نورانی
 کرده است. او بهترین کسی بود که در میدان های جنگ با غیرت بالای خویش به
 میدان ها ارزش و بزرگی بخشید، ولی از طرفی در زهد خود فرو رفت و
 غیرتمندانه شهید شد. او بعد از پیامبر ﷺ خدای سخن و سخنوری بود و
 همچنین برادر، داماد، وصی و جانشین او. علی علیه السلام پهلوان عرصه های نبرد، تقوی
 و نیز اخلاق پسندیده است. نیزه ها مانند او دلاوری ندیده اند. ای آسمان شاهد
 باش و با تواضع به خود ببال که من علی علیه السلام را قصد کردم.

دایره سیادت، قطب فلک سعادت، شمع محفل فصاحت، سرو چمن صباحت، قاضی محکمه قضا و قدر، صاحب راز سیّد البشر، آینه اسماء و صفات الهی، لایق مرتبه خلافت و رهبری، منصوص نصّ «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ»^۱ مخصوص به فیض «ما انتَجَيْتُهُ وَ لَكِنْ اللَّهُ اَنْتَجَاهُ»^۲ سلام الله علیه و عَلَى مَنْ اَنْتَسَبَ فِي الْمَعْرِفَةِ اِلَيْهِ و «أَمِينَ اللَّهُ فِي أَرْضِهِ وَ حُجَّتُهُ عَلَى خَلْقِهِ»^۳ و او کسی است که رسول خدا در حق او به اتفاق روایات فریقین فرموده است: «إِنَّ لِأَخِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَضَائِلَ لَا تُحْصَى كَثْرَةً وَ إِنَّ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى إِحْصَائِهَا»^۴ در کتاب مشارق الانوار منقول است که ابوذر از خدمت رسول خدا بیرون آمد. عمر به او رسید، گفت که بود نزد پیامبر ﷺ؟ گفت، کسی بود که نمی شناختم او را. چون عمر آمد، دید امیرالمؤمنین علی علیه السلام اینجا تشریف دارد؛ عرض کرد یا

۱- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۱، ص ۴۲۰. هر که من مولای اویم علی علیه السلام مولای اوست.

۲- محب الدین الطبری، احمد بن عبدالله، الرياض النضرة فی مناقب العشرة، ج ۲، ص ۲۶۵؛ طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۲۰۳، کنز العمال، ج ۱، ص ۱۶۲۵/ح ۳۳۰۴۹، تاریخ مدینه دمشق، ج ۴۲، ص ۳۱۵، النهایة فی غریب السدیث والأثر، ج ۵، ص ۲۵، من او را (از طرف خود) انتخاب نکردم، بلکه خداوند او را برگزید؛ درود خدا بر او و هر کس که در معارف و شناخت متسبب به اوست.

۳- زیارت امین الله، امین خدا در زمین و حجت او بر آفریدگارش.

۴- علامه حلی، حسن بن یوسف، منهاج الکرامه فی اثبات الامامه، ص ۹۰. از برای برادر من علی بن ابی طالب علیه السلام فضیلتی هست که کثرت آن شمار نشود و جن و انس نتوانند شماره کنند.

رسول الله ﷺ آیا شما نفرموده‌اید که آسمان سایه نینداخته و زمین دربر نداشته راست‌گوتر از ابوذر؟ آن حضرت فرمود: «چنین است که گفته‌ام». عمر گفت من امروز از او دروغ شنیده‌ام. از ابوذر سؤال کردم که بود نزد رسول خدا ﷺ، گفت کسی بود که نمی‌شناختم او را! حال آن‌که علی علیه السلام را خوب می‌شناسد. حضرت فرمود: «راست گفته نمی‌شناسد علی علیه السلام را مگر من و خداوند عزوجل»^۱.

از کتب اهل سنت از شیخ سلیمان بلخی حنفی در *ینایع المودة* از سعید بن جبیر منقول است:

«قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَسْأَلُكَ عَنْ اخْتِلَافِ النَّاسِ فِي عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ يَا ابْنَ جُبَيْرٍ تَسْأَلُنِي عَنْ مَنْ كَانَتْ لَهُ ثَلَاثَةُ آلَافٍ مَثَقَبَةٍ فِي لَيْلَةٍ وَاحِدَةٍ وَهِيَ لَيْلَةُ الْقَرْبَةِ فِي قَلْبٍ يَدْرُ مَلَمَ عَلَيْهِ ثَلَاثَةُ آلَافٍ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مِنْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَتَسْأَلُنِي عَنْ وَصِيِّ رَسُولِ اللَّهِ وَصَاحِبِ خَوْضِهِ وَصَاحِبِ لَوَائِهِ فِي الْمَخْصَرِ. وَالَّذِي نَفْسُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ بِيَدِهِ، لَوْ كَانَتْ بِحَارِ الدُّنْيَا مِدَادًا وَأَشْجَاوُهَا أَقْلَامًا وَأَهْلُهَا كُتُبًا فَكَتَبُوا مَنَاقِبَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَفَضَائِلَهُ مَا أَحْصَوْهَا»^۲.

سعید بن جبیر می‌گوید: از ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا در مورد اختلاف مردم درباره علی علیه السلام سؤال کردم گفت: «ای پسر جبیر! از من در مورد کسی سؤال کردی که در یک شب سه هزار فضیلت دارا بوده و آن

۱- حافظ برسی، رجب بن محمد، *مشارق انوار الیقین فی اسرار امیرالمؤمنین*، ص ۱۷۵.

۲- القندوزی، سلیمان بن ابراهیم، *ینایع المودة*، ج ۱، ص ۳۶۵.

شب شب بدر است که در آن سه هزار فرشته از جانب خداوند بر او (یعنی علی بن ابی طالب علیه السلام) سلام کردند. (ای پسر جبیر) سؤال کردی از من در مورد وصی و جانشین رسول خدا صلی الله علیه و آله و صاحب حوض او و پرچمدار او در روز محشر، قسم به آن کسی که جان عبدالله بن عباس در دست اوست، اگر (آب) تمام دریاهای دنیا مرکب شود و تمام درختان عالم قلم گردد و تمام اهل دنیا نویسنده شوند تا مناقب و فضایل حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام را بنویسند نمی‌توانند آن‌ها را به شمارش درآورند.

و از ابوذر روایت شده است:

«إِنَّ عَلِيًّا قَالَ لِأَصْحَابِ الشُّوْرَى هَلْ فَيْكُمْ مَنْ سَلَّمَ عَلَيْهِ فِي سَاعَةِ وَاحِدَةٍ ثَلَاثَةَ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَفِيهِمْ جِبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ وَاسْرَافِيلُ لَيْلَةً فِي قَلْبِ بَدْرٍ مِثْلِي أَنَا لَمَّا جِئْتُ بِالْمَاءِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ قَالُوا: لَا؛»^۱
حضرت علی علیه السلام به اصحاب شورا فرمودند: «آیا در میان شما کسی هست که در یک زمان سه هزار فرشته که جبرئیل، میکائیل و اسرافیل نیز جزء آن‌ها باشند به او سلام کنند، مانند من که در یک شب در کنار چاه‌های بدر وقتی که رفتم تا برای رسول خدا صلی الله علیه و آله آب بیاورم (به من سلام کردند؟)» گفتند: نه.

و عالم متبحر معاصر جناب شیخ عباس قمی در کتاب **مفاتیح الجنان** گوید: «روایات بسیار وارد شده که در آن شب بدر حضرت رسول صلی الله علیه و آله به اصحاب فرمود: کیست امشب برای ما برود آب بکشد

و بیاورد؛ اصحاب سکوت کردند و هیچ‌یک اقدام نکردند. حضرت علی علیه السلام مشکى برداشت به طلب آب بیرون رفت و آن شبى بود سرد و باد مى آمد و ظلمت داشت؛ پس رسید به چاه آب و آن چاهى بود بسیار گود و تاریک و آن حضرت دلوى نیافت تا از چاه آبى بکشد، لاجرم به چاه پائین رفت و مشک را پر کرد و بیرون آمد. رو به آمدن کرد که ناگاه به باد سختى برخورد که آن حضرت از سختى آن نشست تا باد برطرف شود، پس برخاست و حرکت کرد که ناگاه باد سختى به مانند آن دوباره آمد؛ حضرت نشست تا آن نیز رد شد، دیگر باره برخاست برود که مرتبه سوم نیز همان نحو بادی رسید و آن حضرت نشست و چون رد شد برخاست و خود را به حضرت رسول صلی الله علیه و آله رسانید حضرت فرمود: یا ابوالحسن برای چه دیر آمدی؟ عرض کرد که سه بار بادی سخت بر من وزید که بسیار سخت بود و مرا لرزه فراگرفت و مکث و تأخیرم به سبب برطرف شدن آن بادهای بود. فرمود: آیا دانستی آن‌ها چه بود؟ عرض کرد: نه. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اول جبرئیل بود با هزار فرشته که بر تو سلام کرد و سلام کردند و دیگری میکائیل بود با هزار فرشته که بر تو سلام کرد و سلام کردند، پس از آن اسرافیل بود با هزار فرشته که سلام کرد بر تو و سلام کردند و این‌ها فرود آمدند برای مدد و کمک ما و بعد از نقل خبر مى فرماید اشاره به همین نموده قول آن کس که گفته از برای امیرالمؤمنین علیه السلام در یک شب سه

هزار و سه منقبت بوده است».^۱

ابن ابی الحديد معتزلی گفته است:

يقولون لي قُل في عليّ مدائحاً فَإِن أَنَا لَمْ أمدحه قالوا: معاذُ
فَلَوْ أَنَّ ماءَ الأبحرِ السبعة التي خُلِقنَ مدادُ و السماواتِ كاغدُ
وَ أشجارُ خلقِ الله أقلامُ كاتب إذا الخطُ أفناهنَّ عادتْ عوائدُ
وَ كان جميعُ الأنسِ و الجنِّ كُتُباً إذا كَلَّ مِنْهم واحدٌ قامَ واحدٌ
وَ خطوا جميعاً متقبلاً بعدَ متقبِّب لَمَّا خُطَّ مِنْ تلكَ المناقبِ واحدٌ^۲

روز غدیر

خطابه با ارزش پیامبر اسلام تحت عنوان حدیث غدیر در روز هیجدهم ماه ذی الحجه و اعلام جاشی حضرت علی علیه السلام توسط آن حضرت از مهم ترین وقایع تاریخ اسلام است. در فرازی از دعا که سید ابن طاووس به نقل از شیخ مفید روایت کرده:

- ۱- قمی، عباس، *مفاتیح الجنان*، ترجمه حسین انصاریان، ص ۴۱۶.
- ۲- قندی، شیخ جعفر، *الانوار العلویه*، ص ۲۱. به من می گویند در مدح علی علیه السلام فضایی بگو، پس اگر من مدح او را نگویم می گویند تو دشمنی می کنی. پس (بدانید) که اگر آب دریاها ی هفت گانه که خلق شده اند مرکب شود و صفحه آسمان ها کاغذ شوند و درختان عالم قلم شوند برای نویسندگان و با نوشتن از بین بروند و دوباره چندین بار برویند و آنگاه تمام مخلوقات از جنس انسان و جن همگی نویسنده شوند و یکی یکی برخیزند و تماشان منقبت و فضیلت پشت منقبت و فضیلت (در مورد علی علیه السلام بنویسند هیچ کدام از آن فضایل به پایان نمی رسد (قادر به اتمام فضایل نیستند).

امید است این اثر ارزشمند که بیان گوشه‌هایی از تاریخ اسلام و امیر مؤمنان حضرت علی بن ابی‌طالب علیه السلام از زبان یک شاعر و ادیب مسیحی است مورد توجه و عنایت صاحب‌نظران و مشتاقان این گونه پژوهش‌های ادبی و اسلامی قرار گیرد.

علی منتظمی

۱۳۸۹

مقدمه

بیان مسائل فکری، عقیدتی و تاریخی در قالب شعر در کلیه ادیان و زبان‌ها که دارای پیشینه تاریخی هستند به چشم می‌خورد. بسیاری از شاعران با زبان شعر به بیان مبانی فکری و عقیدتی اسلام و تاریخ آن پرداخته‌اند که در میان آن‌ها با شاعران مسیحی نیز مواجه می‌شویم. بسیاری از ما بارها در کتاب‌ها و نشریات مختلف اظهارنظرهایی ستایش‌آمیز از متفکران مسیحی درباره اسلام و رهبران آن خوانده‌ایم؛ از این رو وجود چنین اظهارنظرهایی به‌خودی‌خود چندان تازه و عجیب نیست. خداوند تبارک و تعالی در قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: ﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى﴾^۱، ولی تفاوت در زاویه نگرش و نحوه بیان این متفکران می‌باشد که برای مردم به‌ویژه مسلمانان می‌تواند جالب توجه باشد.

البته در این میان متفکران و ادیبان مسیحی عرب‌زبان جایگاه

۱- مانده (۵): ۸۲ «و با محبت‌تر از همه کس با اهل ایمان آنان را که گویند ما نصرانی هستیم خواهی یافت».

ویژه‌ای دارند؛ زیرا امکان دسترسی آنان به اطلاعات صحیح درباره اسلام از طریق مستندات تاریخی و روایتی که بزرگان اسلام به عربی نگاشته‌اند بیشتر است. متفکران مسیحی عرب‌زبان در شناخت اسلام متکی به نقل قول نیستند. آنان می‌توانند قرآن، نهج البلاغه، تاریخ اسلام و نیز سیره‌های معروفی را که در مورد پیامبر نگاشته شده است از روی متن اصلی بخوانند و درباره این دین به تحقیق بپردازند. پولس سلامه از جمله شاعران مسیحی لبنانی است که در حماسه‌ای به نام *عید النبی* بر روایت تاریخ اسلام از عصر جاهلی تا سقوط دولت اموی پرداخته است. همان‌گونه که به تفصیل بیان خواهد شد، این حماسه از این جهت که تاریخ اسلام توسط یک عالم و شاعر مسیحی به نظم کشیده شده و از طرفی نیز به دلیل این که اکثر نظریه‌پردازان عرب این حماسه را در زمره بهترین حماسه‌های عربی و حتی برخی آن‌را در ردیف بهترین حماسه‌های موجود در ادبیات جهان به شمار می‌آورند، حائز اهمیت بسیاری است.

البته با وجود این که پولس سلامه در زمره بهترین شاعران عرب بوده و اولین حماسه اصیل اسلامی و عربی را سروده است ولی متأسفانه وی چندان مورد توجه ادبا و تاریخ ادب‌نویسان قرار نگرفته و یک شاعر ناشناخته باقی مانده است. به طوری که در تاریخ ادبیات‌های معروفی هم چون *تاریخ الادب العربی* (حنا الفاخوری) و نیز *تاریخ ادبیات عرب* عمر فروخ و ... حتی به این

شاعر کوچکتر اشاره‌ای نشده است. بنابراین در پی آشنا شدن با این شاعر بر آن شدیم تا سهم کوچکی در شناساندن این شاعر به دوستداران ادب اسلامی داشته باشیم.

در مورد پیشینه تحقیق درباره این شاعر باید گفت تاکنون در مورد زندگی وی، حتی در مورد حماسه او تحقیق قابل ذکری به عمل نیامده است و این کار تازه‌ترین کار تحقیقاتی درباره این شاعر در ایران است. در ادبیات عربی نیز جز نویسندۀ معاصر لبنانی (منصور عید) که در مورد زندگی و تا حدودی ادب وی آن هم به طور مختصر در کتاب ۱۱۰ صفحه‌ای که قسمت اعظم آن به گنجاندن قصاید و قطعاتی از شعر و نثر او اختصاص یافته است، شاید کسی به این موضوع پرداخته باشد. البته کتابی نیز به نام *الإمام علی فی عیون الشعراء* پولس سلامه، کمال سید نگاشته است و نیز چند مجله به نام‌های *الادیب*، *العرفان*، *المهاجر* در زمان حیات شاعر و اندکی پس از آن در تکریم شاعر مطالبی را گنجانده و در حد مختصر به بررسی فکر و ادب وی پرداخته‌اند.

این اثر شامل چهار فصل است: فصل اول به زندگی‌نامه شاعر اختصاص یافته و سعی شده تا در کنار زندگی‌نامه، یک تحلیل و بررسی هرچند کوتاه از شخصیت وی و عناصر تأثیرگذار در تکوین شخصیت شاعر ارائه گردد. در این زمینه کتاب مورد استناد ما کتاب خود شاعر به نام *حکایة عمر می‌باشد* که آن را می‌توان

خودزیست‌نامه شاعر دانست. او در این کتاب به ذکر وقایع دوران زندگی پردرد خود از کودکی تا پانزده سال پایانی حیات خود پرداخته است. این فصل خود شامل پنج بخش است که بخش اول شامل زندگی‌نامه، بخش دوم بررسی و تحلیل شخصیت وی و بخش سوم دربرگیرنده دیدگاه اجتماعی شاعر و نظرات خاص او پیرامون خانواده، دوستان و نزدیکان اوست که او را تا حدی از دیگران متمایز ساخته و تا حدودی می‌توان آن را متأثر از بیماری سخت و طولانی مدتش دانست که باعث شده تا رویه خاصی در زندگی در پیش گیرد. در بخش چهارم این فصل به انعکاس و تأثیر بیماری بر زندگی و ادب وی اشاره شده و تلاش شده است نمونه‌هایی از دیدگاه‌های او که در لابه‌لای آثارش به چشم می‌خورد ذکر و بررسی شود. در بخش پنجم این فصل، آثار شاعر و شرح مختصری از موضوع آن‌ها بیان شده است و چون بنا نبوده تا در این رساله به آثار منثور وی به طور مفصل پرداخته شود فقط به تحلیل مختصری از سبک نثر او بسنده شده است.

فصل دوم این کتاب به حماسه و حماسه‌سرایی اختصاص یافته است. از آنجا که در این کتاب به یک اثر حماسی پرداخته شده، لازم دانسته شد تا بخشی به حماسه و تعریف آن و ویژگی‌های یک اثر حماسی اختصاص یابد تا خواننده با کلیاتی از این موضوع آشنا گردد. در ادامه این فصل بحثی به حماسه‌سرایی در ادبیات عرب از ابتدا تا دوره معاصر اختصاص یافته و معروف‌ترین حماسه‌های

معاصر عرب برشمرده شده‌اند و توضیح مختصری در مورد هر کدام ارائه شده است.

فصل سوم به تطبیق بین حماسه *عید الغدیر* از پولس سلامه با حماسه‌های معروف جهان پرداخته شده و برخی از ویژگی‌های حماسی این اثر بیان شده است. این فصل شامل دو بخش است که در بخش اول، نخست علل و انگیزه‌های روی آوردن شاعر به حماسه و دوم علل و انگیزه‌های انتخاب تاریخ اسلام و مخصوصاً حضرت علی علیه السلام به عنوان قهرمان حماسه از زبان خود شاعر به تفصیل بیان شده است. در پایان این بخش به منابعی که شاعر در سرودن حماسه به آن‌ها استناد کرده اشاره شده است. بخش دوم این فصل به ویژگی‌های حماسی *عید الغدیر* اختصاص یافته و سعی شده است تا ویژگی‌های حماسی این اثر مورد تحلیل قرار گیرد.

فصل چهارم به داستان حماسه اختصاص دارد و در کنار جریانات تاریخ اسلام گلچینی از ابیات مرتبط با این واقعه آورده شده است. همچنین در این بخش سعی شده تا در کنار ذکر تاریخ، مستندات تاریخی مورد قبول شیعه و اهل سنت آورده شود.

هرچند پولس سلامه دارای آثار متعدد نظم و نثر است، مهم‌ترین اثر وی منظومه حماسی *عید الغدیر* است که موضوع آن حوادث و وقایعی است که از زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تا بنی‌امیه به وقوع پیوسته است و این کتاب به بررسی و تحلیل همین منظومه می‌پردازد.